

פוליטיקת זיכרון השואה של מדינת הלאום

רז סגל

התרבות הגלובלית של זיכרון השואה מקדמת תפיסה של השואה כתופעה ייחודית מבחינה היסטורית, שמנותקת כליל מדפוס האלימות ההמונית של מדינות הלאום במאה העשרים, ובפרט במלחמת העולם השנייה. אלימות המונית שהופנתה כלפי יהודי הונגריה, למשל, נבחנת רק ביחס לאלימות כלפי יהודים ברחבי אירופה, אגב התעלמות מההקשר המיידי: אלימות המדינה נגד יהודים ומיעוטים אחרים שהחזון ההונגרי האתנו-לאומי הציגם כזרים ומסוכנים. אף שרוב המחקר על השואה דוחה את פרדיגמת הייחודיות, מדינות לאום רבות ממשיכות לקדם אותה. שימוש זה בזיכרון השואה מאפשר להן להתנער מאחריותן לזוועות השואה ולמנוע כל השוואה לאלימותן של מדינות לאום בהווה

ינואר 2020

ה שיח הפופולרי על זיכרון השואה בישראל ומחוצה לה מתנהל זה שנים בסימן הציווי "אסור להשוות". ההנחה הגלומה בציווי הזה היא שהשואה התאפיינה בסוג מסוים של אלימות המונית, סינגולרי וחסר תקדים, שמבדיל אותה מכל תופעת אלימות המונית אחרת בהיסטוריה. סוכני הזיכרון המרכזיים של השואה, מוזאונים ומוסדות אחרים הפועלים מטעם מדינות לאום ברחבי העולם, ממלאים תפקיד מפתח במאמץ לקדם את האיסור על ההשוואה. אולם ההנחות ההיסטוריות שבבסיס האיסור הזה שגויות מהיסוד.

דוגמה טובה לכך היא המתקפה על חברת הקונגרס האמריקני אלכסנדרה אוקסיו-קורטז (Ocasio-Cortez), אשר בחודש יוני האחרון אמרה ש"ארצות הברית מפעילה מחנות ריכוז בגבול הדרומי שלנו" וטענה שצריכה להיות משמעות לסיסמה "לעולם לא עוד". דבריה עוררו מיד סערה על שהעזה להשוות בין השואה ובין גורל הפליטים שארצות הברית כולאת. המהות הפוליטית של המתקפה נגדה הייתה ברורה: אנחנו – ארצות הברית – איננו בשום פנים ואופן נאצים, ולכן לא ייתכן שאנחנו מפעילים מחנות ריכוז.

אלא שבהחלט ייתכן שארצות הברית מפעילה מחנות ריכוז, ולו מפני שכבר הפעילה מחנות ריכוז בעבר. הן אלה שתקפו את אוקסיו-קורטז והן אלה שיצאו להגנתה לא התייחסו כמעט למשפט נוסף שאמרה באותו הסרטון: "השבוע ילדים מהגרים הועברו לאותם מחנות כליאה שבהם הוחזקו יפנים [במלחמת העולם השנייה]". הכוונה היא למחנה בפורט היל (Fort Hill) ששימש מחנה ריכוז לכ-700 אמריקנים ממוצא יפני, רובם אזרחים אמריקנים, שהמדינה כלאה במלחמת העולם השנייה בגין חשד בסיוע לאויב והתייחסה אליהם כאל סכנה ביטחונית רק בגלל זהותם. לא זו אף זו, אותו מחנה שימש כבר בסוף המאה התשע-עשרה כמחנה ריכוז לכליאתם של בנות ובני הקבוצה הילידיית האפאצ'ית צ'יריקאוהו (Chiricahua Apache), שנשלו וגורשו מאדמותיהם בדרום מערב ארצות הברית כחלק ממתקפה שנועדה לחסל את קיומם כקבוצה. את העובדה שאלה אכן היו מחנות ריכוז מאשר גם לוח רשמי שהציבה המדינה באתר מחנה שעמד בטול לייק (Tule Lake) בקליפורניה: "[אתר זה] היה אחד מעשרה מחנות ריכוז [concentration camps] שהוקמו במהלך מלחמת העולם השנייה לשם כליאתם של 110,000 אנשים ממוצא יפני, רובם אזרחים אמריקנים, מאחורי גדרות תיל ומגדלי שמירה, בלא אישום, בלא משפט ובלא שהוכחה אשמתם". לכן ברור שמחנה הריכוז (להבדיל ממחנה ההשמדה), שהוא מאפיין מרכזי כל כך של אלימות המונית בתקופת השואה, אינו ייחודי לה והיו לו מופעים היסטוריים נוספים במאה העשרים ואף קודם לכן.

לנוכח זאת, ההודעה הרשמית שפרסם בסוף יוני מוזאון השואה בושינגטון (United States Holocaust Memorial Museum) בקשר לעניין הזה נראתה מוזרה: "המוזאון דוחה לחלוטין מאמצים ליצור השוואות בין השואה למקרים אחרים, בעבר ובהווה". כפי שמבקרים רבים העירו, חשיבה השוואתית היא פעילות אנושית נפוצה, וגם מועילה למדי, במיוחד בנוגע לאירוע שעליו נאמר "לעולם לא עוד", שכן אם לא נשווה – לא נדע לזהות מקרים שבמידה מסוימת הם דומים (ובמידה מסוימת גם שונים), לא נבחין בהתפתחותם וגם לא נוכל לנסות לבלום אותם לפני שיסלימו לכדי רצח המוני שיטתי והרס תרבות. ברוח טענה זו חתמו כמעט 600 חוקרות וחוקרים, מבכירות ובכירי חקר השואה ברחבי העולם, על מכתב שדרש מהמוזאון בושינגטון לחזור בו מהודעתו; ובכל זאת המוזאון דבק בעמדתו.

ההודעה הרשמית של המוזאון בושינגטון אינה ייחודית. גם יד ושם, מוסד זיכרון השואה הרשמי של ישראל, פרסם הודעה ברוח דומה בינואר 2018 בנוגע לכ-40,000 פליטים מאפריקה שחיים בישראל, שהמדינה רודפת אותם, כולאת אותם ומנסה לגרשם בחזרה למדינות האלימות שמהן נמלטו. הניסוח של ההודעה לא התייחס לניסיון להשוות בין מצבם של היהודים בשואה למצב הפליטים בישראל, אלא לניסיון לקשור בין מצב היהודים בשואה למדיניות הישראלית שמופנית נגד הפליטים בישראל. כלומר, ההודעה לא ביקשה רק להגן על זיכרון השואה מפני השוואות לא ראויות לכאורה, אלא גם ובעיקר להגן על המדינה ועל המדיניות שלה כלפי הפליטים. ואכן, מיד לאחר שנוסח ההודעה קובע כי ישראל צריכה לעשות כל מאמץ כדי להכיר בכל מי שחייו בסכנה בהיותו פליט, הוא מאיין את משמעות הקביעה הזאת ומכנה את הפליטים "מבקשי מגורים" (residency seekers). בניסוח הזה מוסד יד ושם התכחש למצב היסוד של מבקש המקלט ומתוך כך גם לעצם הצורך לבחון את מעמדם של מבקשי המקלט כפליטים, ויישר קו עם מדיניות הממשלה.

ההודעות הרשמיות האלה מטעם שני המוסדות העיקריים האמונים על זיכרון השואה, המתאפיינות בהתגייסות לטובת השלטון, מצביעות על טענה מרכזית במאמר הזה: מכיוון שזיכרון השואה הוא פרויקט שפועל דרך מוסדות של מדינת הלאום המודרנית, הוא בראש ובראשונה פרויקט פוליטי. אחת ממטרותיו היא לטשטש את האלימות ההמונית של המדינה המודרנית בעבר ובהווה. מטרה זו כרוכה בהכרח בעיוות האמת ההיסטורית והמציאות העכשווית, גם כאשר ברור לכול – מאות חוקרות וחוקרים – שזוהי עמדה אבסורדית. נראה שהצורך להגן על המדינה במקום על קורבנותיה דחוף במיוחד כאשר מדובר בפליטים, שכן פליטים הם "האחר" האולטימטיבי של מדינת הלאום המודרנית: בהיותם חסרי מדינה (stateless) הם מצביעים בעצם קיומם על הכישלון של המערכת הגלובלית של מדינות לאום ששואפות להומוגניזציה אתנו-לאומית. כמעט שלושים מיליון איש מוגדרים היום על ידי האו"ם כפליטים. הם מצטרפים לכ-150 מיליון איש שמדינות לאום הפכו אותם לפליטים במאה השנים האחרונות.

במאמר זה אתמקד בהשפעתם הפוליטית של הסוכנים המדינתיים של זיכרון השואה, עוד קודם להתערבותם בפוליטיקה המדינתית העכשווית. השפעה זו מתבטאת בעיוות התמונה ההיסטורית באמצעות ניתוק השואה מההקשר המידי שלה, דהיינו עליית מדינת הלאום במאה העשרים. מדינת הלאום התגבשה במהלך מאה זו בתוך תהליכים של הדרה ואלימות המונית, במיוחד גירוש המוניים, שנועדו ליצור הומוגניזציה אתנו-לאומית או אתנו-דתית. תהליכים אלו השפיעו מאוד גם על האלימות ההמונית נגד יהודים במהלך מלחמת העולם השנייה. בהונגריה, רומניה, בולגריה, קרואטיה, איטליה וצרפת חיו לפני המלחמה יותר משני מיליון יהודים. במדינות אלו, חזון מדינת הלאום נכרך בדינמיקה של המלחמה, ושני אלה הכריעו יחדיו את גורל היהודים וקבוצות אחרות שרשויות המדינה סימנו כזרים, לא נאמנים ומסוכנים. במקרים מסוימים, חזון מדינת הלאום תאם את המדיניות הגרמנית ביחס ליהודים וקבוצות אחרות. במקרים אחרים האינטרסים של מדינת הלאום סתרו את האינטרסים הגרמניים, והקונפליקטים האלה שיפרו את סיכויי הישרדות של יהודים ושל קבוצות אחרות.

מפרספקטיבה של מחקר היסטורי, המסגרת האנליטית הזאת צריכה להיתפס כעניין מקצועי מובן מאליו: מן ההכרח לבחון את ההדרה, הרדיפות, הגירוש והרצח ההמוני של יהודים בהקשרים הרחבים של תהליכי האלימות ההמונית במדינות הלאום לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה. אך לא כך הדבר בפועל, שכן התפיסה הציבורית והמוסדית הנפוצה רואה בנאציזם תופעה ייחודית או חסרת תקדים, שלעיתים אף מתוארת במונחים דתיים כשטנית. תפיסה זו מאפשרת למוסדות כמו יד ושם ומוזאון השואה בווינגטון לשלול השוואות ולהרחיק את השואה מההקשר של ההגיונות האלימים של מדינת הלאום. עצם השימוש במושגים שואה ו-Holocaust קושר באופן בלעדי בין תהליכי אלימות המונית נגד יהודים ברומניה, למשל, ובין תהליכי אלימות המונית נגד יהודים בצרפת, על אף השוני הרב בזמן ובתנאים שהתרחשו בהם. כתוצאה מכך, האלימות נגד יהודי רומניה מנותקת מהאלימות ההמונית שהופנתה כלפי צוענים ברומניה מצד אותן רשויות מדינה באותם מקומות.

בניגוד לתפיסה זו, הגישה שאציע כאן מתייחסת גם להקשר ההיסטורי המקומי. עולה ממנה הצורך לדון לא בשואה, כאירוע אחד ונפרד, אלא במגוון "שואות", ולמעשה בדינמיקות שונות זו מזו של אלימות מדינתית, שגם השתנו במהלך המלחמה, לעיתים באופן לא צפוי.

בעשור האחרון, המחקר על מלחמת העולם השנייה ועל האלימות ההמונית במהלכה מדגיש יותר ויותר את המסגרת המדינית, במיוחד במחקר העוסק ברומניה, קרואטיה ואיטליה. דוגמה לכך היא ספרה פורץ הדרך של ההיסטוריונית הולנדית קייס (Case), *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during World War II* (2009). בספר, העוסק באזור טרנסילבניה בימי המלחמה, קייס עוקבת אחר המאבק בין הונגריה ורומניה על חבל הארץ הרב-אתני והרב-דתי הזה, שבעיני מנהיגים לאומיים בשתי המדינות הוא היה (ועודנו) ערש האומה. שתי בנות הברית האלה של גרמניה הנאצית ניהלו ביניהן במהלך מלחמת העולם השנייה מעין מלחמה קרה על טרנסילבניה. בתוך המסגרת הזאת, "השאלה היהודית" בכל מדינה נקשרה באופן הדוק ל"שאלת טרנסילבניה" ולמדיניות שננקטה כלפי קבוצות מיעוטים אחרות בשאיפה ליצור "הונגריה גדולה" ו"רומניה גדולה" אתנו-לאומיות.

רומניה לא הייתה נתונה בשום שלב לכיבוש גרמני, וחזון רומניה הגדולה נעוץ בראש ובראשונה בהיסטוריה המודרנית של רומניה ולא בשאיפות ההשמדה של היטלר. ההיסטוריון ולדימיר סולונרי (Solonari) חקר את הניסיון הרצחני לממש את החזון הזה תחת משטרו של הדיקטטור הצבאי ששלט ברומניה בימי המלחמה, יאן אנטונסקו (Antonescu), שתוכניותיו כללו גירוש המוניים של כשלושה וחצי מיליון אנשים. בישיבת מועצת השרים שלו בספטמבר 1941 הוא התייחס למדיניות הרומנית הדרושה בבסרביה ובצפון בוקובינה, שהצבא הרומני כבש מידי ברית המועצות באותו קיץ, ודרש "טיהור טוטלי מכל אלה שחדרו אל בינינו. אני מתכוון: אוקראינים, יוונים, גאוזים [קבוצה של נוצרים אורתודוקסים ששפתם שייכת לקבוצת השפות הטורקיות], יהודים – כולם, שורה אחרי שורה, יצטרכו להיות מפונים". בד בבד ביקש לקלוט כשני מיליון איש שהמדינה ראתה בהם רומנים אתניים, בעיקר מאוקראינה ומצפון הקווקז. זה ההקשר הרחב, טוען סולונרי, שבו צריך להבין את הגירוש והרצח של יותר מ-350,000 יהודים, וכן את הגירוש של כ-25,000 צוענים והרצח של 12,500 מהם, בידי רשויות המדינה הרומנית במלחמת העולם השנייה.

חזון רומניה הגדולה לא רק עמד ביסוד הגירוש והרצח ההמוני של מאות אלפי יהודים שהיו נתונים לשליטה רומנית; באופן פרדוקסלי, הוא גם הניע את אנטונסקו לעמוד בלחץ הגרמני המתמשך – מקיץ 1942 ואילך – לגרש את שאר יהודי רומניה, כ-350,000 נפש, לידי הנאצים שתכננו לרצוח אותם במסגרת "הפתרון הסופי" במחנה ההשמדה בבלז'ץ (Belzec). מדוע? אנטונסקו הגיע למסקנה שמן ההכרח כי גרמניה הנאצית תפסיד במלחמה. הוא ראה ביהודים קבוצה עם כוח בינלאומי רב והשפעה מכרעת על בעלות הברית, ולפיכך העריך שבעולם הנתון לשליטתן של בעלות הברית, הצלת יהודים תסייע לרומניה לממש לפחות חלק מחזון רומניה הגדולה. כפי שהתברר, אנטונסקו העריך נכון. באוגוסט 1944, זמן קצר לאחר שהמלך הרומני מיחאי הראשון (Mihai I) הדיח את אנטונסקו בהפיכה, החליפה רומניה צדדים במלחמה. הצבא הרומני הצטרף מיד לפלישה הסובייטית להונגריה ולכיבוש של חבל טרנסילבניה, שהוא חלק מרומניה עד היום.

בהונגריה התרחשו תהליכים אחרים. גרמניה כן פלשה להונגריה במרץ 1944, והנאצים – לא ההונגרים – הם שרצחו באושוויץ את רוב הקורבנות מקרב היהודים שהיו נתונים לשליטה הונגרית בימי המלחמה. ובכל זאת, גם במקרה הזה אי-אפשר להבין את הרדיפות והגירושים של יהודים וחורבן הקהילות היהודיות בהונגריה מחוץ להקשר של ההיסטוריה המודרנית של המדינה. גם כאן, חזון הונגריה הגדולה הניע את אלימות מדינת הלאום נגד יהודים ונגד קבוצות מיעוטים אחרות במהלך המלחמה. ב-10 ביולי 1941, הרבה לפני הפלישה הגרמנית, מיקלוש קוזמה (Kozma) – המושל הממונה של חבל קרפטורוס, שהונגריה כבשה מידי צ'כוסלובקיה בסוף 1938 ותחילת 1939 – פתח במסע אלימות המונית בדרכו למימוש חזון הונגריה הגדולה כאשר כתב לראש ממשלת הונגריה לאסלו ברדושי (Bárdossy): "בתחילת השבוע הבא אגרש אל מעבר לגבול את כל הלא-הונגרים מגליציה שנמלטו לכאן, הסוכנים האוקראינים שחשפנו וצוענים". השפה של קוזמה חושפת את מהות החזון של מדינת הלאום ההונגרית: המינוח "לא-הונגרים מגליציה" מתייחס לגלי ההגירה הגדולים של יהודים שעברו מגליציה לקרפטורוס במהלך המאה התשע-עשרה, והוא שימש את קוזמה כדי לתאר יהודים באזור זה כזרים. קרפטו-רותנים, אוכלוסיית הרוב הסלבי באזור, היו חשודים בעיניו כ"סוכנים אוקראינים". ההתייחסות אליהם כאל סכנה ביטחונית מקורה בלאומיות האוקראינית הגוברת בקרב קרפטו-רותנים במהלך שנות השלושים, אולם בפועל האיום הזה היה זניח למדי. הצבא ההונגרי דיכא בקלות, במהירות ובאכזריות התנגדות של מיליציה מקומית פרו-אוקראינית כאשר כבש את האזור במרץ 1939; חיילי הצבא ההונגרי הרגו כמה אלפי קרפטו-רותנים בתוך כשבוע, בחלק מהמקרים בהוצאות להורג שנעשו לאחר שוך הקרבות וכללו גם אזרחים שלא שירתו כלל במיליציה. רק צוענים מופיעים במכתב ללא צורך בהסבר להדרתם ולרדיפתם: הם ממילא נתפסו באופן מובהק כזרים, כאיום וכקבוצה לא רצויה.

במהלך גלי הגירוש ההמוני למזרח גליציה שהחלו מיד לאחר מכן ונמשכו עד אמצע אוגוסט גירשו הרשויות ההונגריות כמה מאות צוענים וכ-20,000 יהודים – חמישית מהאוכלוסייה היהודית באזור, ובכלל זה כמה קהילות יהודיות שהוחרבו לגמרי כבר באותו קיץ. אף שרבים מהמגורשים היהודים החזיקו במסמכים שהוכיחו את אזרחותם ההונגרית, ברבים מהמקרים האלה הז'נדרמים ההונגרים שהוציאו לפועל את הגירוש קרעו או שרפו את המסמכים הללו והפכו כך את אותם יהודים ל"לא-הונגרים".

הרשויות ההונגריות פעלו באופן דומה גם בשטחים שהונגריה כבשה מיוגוסלביה כאשר הצטרפה למתקפה הגרמנית על יוגוסלביה ויוון באפריל 1941. צו ממשלתי באותו חודש דרש מ"סרבים, בוסנים, מונטנגרים, צוענים או יהודים שהם או הוריהם לא החזיקו באזרחות בשטחי הונגריה לפני 31 באוקטובר 1918" לעזוב את המדינה בתוך שלושה חודשים. בפועל, כמו בקרפטורוס, ברוב המקרים הרשויות ההונגריות התעלמו מסוגיית האזרחות הפורמלית והחלו מיד במעצרים, עינויים, גירוש המוני ורצח המוני, שהגיע לשיאו בטבח בעיר נובי סאד (Novi Sad) בינואר 1942. בתוך פחות משנה רצחו הרשויות ההונגריות כמה אלפי סרבים וכמה מאות יהודים וגירשו כ-30,000 סרבים דרומה, אל אזור הכיבוש הגרמני בסרביה.

רפאל למקין (Lemkin), המשפטן היהודי-פולני שטבע לראשונה את המונח ג'נוסייד בספרו *Axis Rule in Occupied Europe* (1944), התייחס לכיבוש ההונגרי בשטחי יוגוסלביה לשעבר וכתב ש"הרשויות ההונגריות מיישמות מדיניות של ג'נוסייד בכך שהן שואפות לכפות על השטחים הללו דפוס הונגרי" (עמ' 262–263). קביעה זו מבטאת את התפיסה של למקין באותה עת, שלפיה ג'נוסייד הוא מדיניות של הרס חברתי ותרבותי בקנה מידה רחב, ולא בהכרח רצח המוני שיטתי או מדיניות שמכוונת רק כלפי קבוצה אחת. לשיטתו, הבעיה המרכזית בעיני מדינת הלאום היא הגיוון האתני והדתי באשר הוא, שכן הוא מהווה מכשול לדומיננטיות של הדפוס האתנו-לאומי – במקרה זה הדפוס ההונגרי.

גם הונגריה שאפה לעבור לצידן של בעלות הברית, כפי שעשתה רומניה, אולם בברלין ידעו על כך מבעוד מועד. הפלישה הגרמנית להונגריה במרץ 1944 נועדה בראש ובראשונה למנוע מהלך כזה, ובתוך כך לרתום את הכלכלה ההונגרית למאמץ המלחמה הגרמני. הכובשים הגרמנים ראו בגירוש יהודים וברצח ההמוני שלהם באושוויץ חלק אינטגרלי מהמטרות האלה, שכן הם האשימו את היהודים בניסיון ההונגרי לנטוש את הברית עם גרמניה הנאצית ואף ראו בביזת היהודים מהלך מרכזי בהשתלטות על הכלכלה ההונגרית. כידוע, אדולף אייכמן בעצמו הגיע לבודפשט כדי לפקח על גירוש היהודים מהונגריה. הוא הביא עימו את כל הצוות שלו, שכלל אנשי אס-אס שהתמחו בגירוש ובהשתלטות על רכוש של יהודים ברחבי אירופה; הצוות מנה בסך הכול כמאתיים איש (ובכללם טבחים ונהגים), וזה כל מה שעמד לרשות הגרמנים במסע האנטי-יהודי בהונגריה אחרי מרץ 1944. הם הסתמכו על המנגנון של המדינה ההונגרית – הפקידים במשרד הפנים שהנפיקו צווים; הז'נדרמים ההונגרים שהיכו, השפילו, בזזו, גירשו ורצחו; שירות הרכבות; ראשי עיירות ופקידים מקומיים שמילאו תפקידים הכרחיים בתהליך. בלעדי כל אלה לא היו יכולים הכובשים הגרמנים לכלוא בגטאות, לנשל ולגרש בתוך פחות מחודשיים (מאמצע מאי ועד תחילת יולי 1944) יותר מ-430,000 יהודים מכל רחבי הונגריה, להוציא בודפשט. בקרפטורוס, למשל, הוצבו רק שני קציני אס-אס וארבעים חיילי אס-אס – כוח אדם שכמובן לא היה יכול לכלוא, לשדוד, להשפיל, להכות, להרוג ולגרש בכוחות עצמו יותר מ-80,000 יהודים בתוך כמה שבועות.

סביר שרבים ברשויות המדינה ההונגרית העריכו אז שגרמניה הנאצית תובס במלחמה, אבל מצבם היה שונה מאוד מזה של אנטונסקו. הונגריה הייתה תחת כיבוש גרמני, גם אם הנוכחות הצבאית הגרמנית בהונגריה פחתה למינימום ההכרחי מיד לאחר הפלישה הגרמנית; הצבא הגרמני היה זקוק לכוחותיו כשניסה לבלום את ההתקדמות הסובייטית המהירה בחזית המזרחית. עם זאת, רשויות המדינה ההונגרית ראו במצב הזה הזדמנות לסיים את תהליכי האלימות ההמונית שהם עצמם החלו בהם שלוש שנים קודם לכן בקרפטורוס, באזורי הכיבוש ההונגרי ביוגוסלביה ובאזורים אחרים במדינה.

את רוב היהודים שהמדינה ההונגרית גירשה לאושוויץ שלחו הגרמנים לתאי הגזים מיד עם הגעתם למחנה. הרצח ההמוני של יהודי הונגריה באושוויץ באביב ובקיץ 1944 העלה את מספר הקורבנות של מחנה המוות הזה אל יותר ממיליון, מעל 90% אחוז מהם יהודים. כך הפך אושוויץ, לאחר המלחמה, לסמל הרוע האנושי האולטימטיבי ולסמל תרבות הזיכרון הגלובלית של השואה. אולם הרצח ההמוני הזה לא היה מתאפשר ללא היוזמה, התכנון והביצוע של רשויות המדינה ההונגרית וללא חזון הג'נוסייד על הונגריה הגדולה, שהדיר יהודים והגדירם כ"לא הונגרים". זאת ועוד, בקיץ 1944, לאחר שהסתיים גירוש היהודים, הרשויות ההונגריות פנו להמשיך את המתקפה, הפעם כלפי הצוענים; ועם

הכיבוש הסובייטי, בסוף מלחמת העולם השנייה ומיד לאחריה, אותן רשויות הונגריות שעסקו בנישול ובגירוש יהודים פנו בלי שום בעיה לנשל ולגרש יותר ממאה אלף גרמנים אתניים מהונגריה. זו הסיבה שההבחנה של למקין במהלך המלחמה – הוא סיים את כתיבת הספר לפני הפלישה הגרמנית להונגריה – חשובה מאוד: לא לחינם הוא זיהה את המדיניות ההונגרית (ולא רק אותה) נגד יהודים ומיעוטים נוספים עם מדיניות של ג'נוסייד.

*

התפיסה של למקין בדבר מתקפת הג'נוסייד נגד יהודים סותרת רעיון מרכזי בתרבות הזיכרון הגלובלית של השואה בשלושים השנים האחרונות: הרעיון כי השואה היא תופעה ייחודית של אלימות המונית שהיא מעל ומעבר לאלימות ההמונית של מדינת הלאום. זו הסיבה שתרבות הזיכרון הגלובלית של השואה מתאימה כיום מאוד למנהיגים של מדינות לאום, והונגריה מדגימה היטב את המצב הפרדוקסלי הזה.

ביוני 2018, חודשים אחדים לאחר שמוסד יד ושם פרסם את הודעתו בנוגע לפליטים מאפריקה, ביקר בו ראש ממשלת הונגריה ויקטור אורבן, במסגרת ביקור רשמי בישראל. אורבן ומפלגת הפידס (Fidesz) שהוא עומד בראשה זכו רק שלושה חודשים קודם לכן לניצחון גורף בבחירות בהונגריה, לאחר מסע בחירות לאומני שהסיט נגד מיעוטים ופליטים וגם לא בחל באנטישמיות. מפלגת פידס פרסמה במהלך הקמפיין כרזה שקראה לציבור "לא לתת לסורוס לצחוק אחרון". הכוונה היא למיליארדר היהודי ההונגרי-אמריקני ג'ורג' סורוס, ניצול שואה שתרם חלק גדול מהונו לתמיכה במאבקים למען דמוקרטיה וקבוצות נרדפות ולמאבקים נגד מדינות רודפות, ובהן הונגריה. דמותו של סורוס המופיעה על גבי הכרזה מזכירה, בהקשר של הקמפיין, דימוי אנטישמי מוכר המתריע מפני השפעה יהודית בינלאומית. רבים הבינו את המסר והוסיפו על הכרזות גרפיטי של כיתובים אנטישמיים כגון "יהודי מלוכלך". חלק מהכרזות הודבקו לרצפה בכניסה לקרונות רכבת בבודפשט ובערים נוספות, כך שנוסעים ידרכו על פרצופו של סורוס בכניסתם לקרון וביציאתם ממנו.

הקמפיין של אורבן הציג את הנרטיב הגורס כי סורוס מקדם תוכנית להרוס את הונגריה באמצעות פלישה של מהגרים, ולכן הוא תומך בפליטים שברחו ממלחמה ומאלימות המונית במזרח התיכון וצפון אפריקה בשנים האחרונות. הציבור שנעשה בתודעתם של אנטישמים בין "כוח יהודי בינלאומי" ובין פליטים אינו חדש, והוא משמש כמכפלת חרדה: לא רק מפני היהודי שמשלת "עלינו", אלא גם מפני "האחר" האולטימטיבי, הפליט, שבמקרה הזה הוא גם מוסלמי. כך נוצר שילוב קטלני של אנטישמיות, קסנופוביה ואסלאמופוביה. זהו בדיוק השילוב שהניע את האיש שפרץ ביריות לבית הכנסת "עץ החיים" בפיטסבורג באוקטובר 2018 ורצח 11 יהודים. בהודעה של הרוצח ברשת חברתית, דקות לפני שיצא לטבח, הוא כתב שיהודים מסייעים לפליטים להיכנס לארצות הברית ולהרוג לבנים. החרדה הזאת מפני מה שמכונה "ג'נוסייד לבן", המנותקת מכל מציאות, אופיינית ללאומנים לבנים ברחבי העולם; רבים אחרים, כמו בהונגריה, מספקים להם תמיכה פוליטית.

הקהילה היהודית בהונגריה חששה כי הקמפיין של אורבן ילבה רגשות אנטישמיים. לאחר התייעצות עימה הגיב שגריר ישראל בהונגריה בחריפות למודעות נגד סורוס ודרש כי יוסרו מכיוון שהן זורעות "שנאה ופחד". אולם כעבור יממה אחת, בהוראת ראש הממשלה נתניהו, חזר בו משרד החוץ הישראלי

מהודעת השגרירה, פרסם גינוי גנרי של אנטישמיות באשר היא והצטרף למתקפה של אורבן נגד סורוס: "מטרת ההצהרה [של השגריר הישראלי] אינה דה-לגיטימציה לביקורת כלפי ג'ורג' סורוס, אשר פועל באופן מתמשך לערער ממשלות שנבחרות באופן דמוקרטי בכך שהוא מממן ארגונים שמכפישים את המדינה היהודית ומנסים למנוע ממנה את זכותה להגנה עצמית".

אורבן לא הסתפק במתקפה על סורוס במהלך הקמפיין. הוא גם תרם לרהביליטציה של שליט הונגריה בימי מלחמת העולם השנייה, האדמירל מיקלוש הורטי (Horthy) – האיש שרשויות המדינה תחתיו אסרו, כלאו, השפילו, היכו, שדדו, רצחו וגירשו יותר מחצי מיליון יהודים ועשרות אלפי קורבנות אחרים – כשציין בריאיון כי הוא היה אחד משורה של "מדינאים יוצאי דופן". כמה שנים קודם לכן, ב-2014, טען שנדור סאקאי (Szakály) שגירוש היהודים והצוענים מהונגריה ב-1941 היה אמצעי לגיטימי לחלוטין של "פעילות משטרתית נגד זרים [idegenrendészeti]", טענה שתואמת להפליא את דבריו של מיקלוש קוזמה במכתבו אל ראש ממשלת הונגריה בקיץ 1941. סאקאי מונה על ידי מפלגת פידס לעמוד בראש מכון Veritas למחקר היסטורי בהונגריה, מוסד שלמרות שמו הוא פועל לגיבוש נרטיב אוהד לגבי ההיסטוריה המודרנית של הונגריה. הממשלה ההונגרית הכריזה על שנת 2014 כשנת זיכרון השואה לציון גירושם מהונגריה לאשוויץ של יותר מ-430,000 יהודים באביב ובקיץ 1944, לאחר הפלישה הגרמנית. אמירתו של סאקאי בהקשר זה אינה מקרית. המדינה ההונגרית של ימינו מנתקת לגמרי את הקשר בין האלימות שהמדינה ההונגרית בימי מלחמת העולם השנייה הפנתה כלפי יהודים (שהמדינה תייגה אותם כ"זרים", אף שרובם כאמור היו אזרחים הונגרים) ובין האלימות שהופנתה בה כלפי יהודים לאחר הפלישה הגרמנית; רק זו האחרונה נחשבת חלק מהשואה. לפיכך סאקאי אינו מכחיש את אלימות הרשויות ההונגריות נגד יהודים בקיץ 1941, אלא טוען שהאלימות הייתה לגיטימית ושלא הייתה קשורה בשום דרך לסוג האלימות ההמונית שאנו מכנים "השואה" – אלימות ייחודית, שטנית, חסרת תקדים, ובעיקר אך ורק גרמנית. במסגרת זו אין לאורבן כל בעיה להציג את הורטי כגיבור לאומי.

בדרך זו, באופן פרדוקסלי ואיום, זיכרון השואה נעשה לאמצעי רציונליזציה של אלימות המונית כלפי יהודים בימי מלחמת העולם השנייה. כאשר יד ושם, אחד המוסדות המרכזיים האמונים על הזיכרון הגלובלי של השואה, מארח אדם כמו אורבן, וכאשר נתניהו מעניק לו תמיכה פוליטית, הם מספקים לגיטימציה לעיוות הזה ומתוך כך לאנטישמיות, להדרה ולאלימות של המדינה ההונגרית בשנים האחרונות.

חיוני לפיכך שנבחן את המדיניות והאלימות של מדינות לאום במהלך מלחמת העולם השנייה כאלמנטים מרכזיים במגוון האירועים והתהליכים שאנחנו מכנים "השואה". אם לא נעשה כך, לא זו בלבד שנמשיך לראות אותם באופן שגוי; באופן פרדוקסלי, באמצעות זיכרון מעוות כזה גם נמשיך לתת לגיטימציה לאלימות ההמונית של מדינות הלאום בעבר ובהווה.

ד"ר רז סגל הוא מרצה בכיר ללימודי שואה וג'נוסייד באוניברסיטת סטוקטון בניו ג'רזי. ספרו
Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945
ראה אור ב-2016 בהוצאת Stanford University Press. המחבר מבקש להודות לבת זוגו ד"ר אנת
פלוצקר ולד"ר עמוס גולדברג וד"ר קובי קבלק שקראו והעירו הערות חשובות.
